

JELENTÉS AZ AVASI REFORMÁTUS TEMPLOM KÖZÉPKORI (15–16. SZÁZAD) ÉS KORA ÚJKORI (17–18. SZÁZAD) CSONTVÁZLELETEINEK ANTROPOLÓGIAI ELEMZÉSÉRŐL

János István

főiskolai docens, biológus, antropológus
Nyíregyházi Egyetem, Környezettudományi Intézet

Absztrakt: A tanulmány az avasi református templom lelőhely (15–16. század, illetve 17–18. század) csontvázas temetkezéseinek antropológiai elemzését foglalja össze. A lelőhely hivatalos elnevezése: Miskolc-Avasi Református Templom (azonosító: 16702). 13 rendben azonosított csontváz mellett 7 koponyát elemeztem, ez utóbbiak a szórványból kerültek elő. A vizsgált egyének relatív robuszticitása jelentősnek ítéltető. A számított testmagasság értékek a férfiak esetében kb. 10 cm-rel maradnak el a jelenkori magyarság átlagától. Nőknél egyetlen testmagasság érték azt mutatja, hogy vélhetően kisebb volt az eltérés a jelenkori adatokhoz képest. A kóros elváltozások közül elsősorban a gerincet érintő problémák (Schmorl-hernia, spondylodiscitis) voltak megfigyelhetők. Egy gyógyult törést is azonosítani lehetett egy férfi combcsontján. Az ízületi elváltozások fizikai megterhelés következtében alakulhattak ki. Az egészségi állapot átlagosnak ítéltető. A közösség szájpatológiai állapota kicsit rosszabbnak mutatkozott az állcsontokon és a fogakon előforduló léziók (caries, illetve ciszta) alapján. Fertőző betegségekre utaló jelek nem voltak felfedezhetők.

Kulcsszavak: avasi református templom, antropológiai analízis, középkor (15–16. század), kora újkor (17–18. század)

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban az avasi református templom lelőhely (15–16. század, illetve 17–18. század) csontvázas temetkezésű egyénei antropológiai vizsgálatának eredményeit teszem közzé. A lelőhely hivatalos neve: Miskolc-Avasi Református Templom (azonosító: 16702). A templom feltárását Szörényi Gábor András régész, a Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese vezette 2019. június–július hónapjaiban. A feltárt vázak megtartottsági állapota általánosságban közepesnek mondható. Több hosszúcsont és koponya is mérhetőnek bizonyult, viszont előkerültek igen töredékes csontvázak is, melyekből sokkal kevesebb információt lehetett nyerni. A továbbiakban 13 csontváz vizsgálati eredményei olvashatók (12 db leltári szám alatt), melyeket sironként részletezek. A csontvázak általános morfológiai jellemzőin kívül meghatároztam az elhalálzási életkort, a morfológiai nemet, az esetleges anatómiai vari-

ációkat és a kóros elváltozásokat is. A csontvázak a vizsgálat során a következő antropológiai leltári számokat kapták: 2020.1.1–2020.1.12. Az ásatás során számos, hovatartozásukat tekintve nem pontosan azonosítható szórványcsont került elő. Szörényi Gábor Andrásal egyeztetve a szórványcsontokból 7 értékelhető koponyát szintén megvizsgáltam és leltári számmal láttam el a következők szerint: 2020.1.13–2020.1.18. Így összesen 20 egyén vizsgálati eredményeit közlöm a tanulmányban, egyenként részletezve és dokumentálva.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Az embertani anyag feldolgozása során a magyarországi ajánlásoknak megfelelően az antropológiai vizsgálatokban általánosan használt nemzetközi és hazai vizsgálati módszereket alkalmaztam.

Az egyének nemét ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI (1963) 23 nemi jelleget alapul vevő módszere szerint becsültem.

Az elhalálozási életkor megítélésénél infans I-II korú egyének esetében SCHOUR–MASSLER (1941), valamint UBELAKER (1989) fogfejlődési táblázatai, illetve STLOUKAL–HANÁKOVÁ (1978) hosszúcsonokra vonatkozó ajánlásai szolgáltak irányadóként. A juvenis korúaknál a postcranialis váz elcsontosodási ütemének életkori sajátosságait (JOHNSTON 1961, FEREMBACH–SCHWIDETZKY–STLOUKAL 1979) vettem figyelembe. Az anatómiailag teljesen kifejlett egyéneknél a facies simphysialis életkori változásait (TODD 1920; NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960; ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970; SJØVOLD 1975), a humerus és a femur belső szerkezetének állapotát (NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960; ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970; SJØVOLD 1975), a koponyavarratok belső (NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960), illetve külső (MEINDL–LOVEJOY 1985) felszíni elcsontosodását, a bordák sternalis végének morfológiai változásait (IŞCAN–LOTH–WRIGHT 1984; 1985) és kiegészítő jellegként MILES (1963) és PERIZONIUS (1981) fogak kopására kifejlesztett módszerét alkalmaztam.

A koponya- és a végtagcsontméretek felvételét MARTIN–SALLER (1957) standardja szerint végeztem az általánosan alkalmazott mérőeszközök segítségével (tolómérő, tapintókörző, csontmérőlap), míg a kategorizálásnál ALEKSZEJEV–DEBEC (1964) szempontjait használva jártam el. A szövegben a nagybetűs M a martin dimenziókat jelenti, az ezt követő szám a méret száma (Pl. Humerus M1=a felkarcsont legnagyobb hossza, 1-es mérete) Az egyének testmagasságát SJØVOLD (1990) regresszió egyenletei alapján kalkuláltam.

A kóros elváltozások azonosításánál AUFDERHEIDE–RODRIGUEZ–MARTÍN (1998) és ORTNER (2003) módszereit alkalmaztam.

EREDMÉNYEK ÉS MEGVITATÁSUK

Az embertani anyag (13 rendben azonosított csontváz és 7 koponya a szórványcsontok közül) többségében jó megtartású, de voltak természetesen töredékes vázak is, melyek nem túl informatívak, így a népesség egészére nézve a megtartottsági állapot átlagosnak mondható. Régészeti információk alapján a rendben azonosított vázakon kívül nagyszámú szórványcsont került elő a kora újkori temetkezésekből. Ugyanakkor valószínű, hogy ezeket az egyéneket többségében még a középkorban temették el. Egyértelműen nem lehetett őket beazonosítani, így önkényesen 7 jól értékelhető

koponyát vizsgáltam meg a szórványból, melyeket a többi vázhoz hasonlóan értékeltem. A népességről – bár a csontvázletelek száma nem túl nagy – elmondható, hogy az egyének általánosságban igen erőteljes testalkattal rendelkeztek és a relatív roboszticitásuk is jelentősnek ítélnélhető. Néhány egyénnél (4 db) lehetőség volt testmagasság értékeket kalkulálni, melyek azt mutatják, hogy a férfiak magasság adatai kb. 10 cm-rel maradnak el a jelenkori magyarság átlagos értékeitől (176 cm körül, KSH-2018). A nőkre nézve egy testmagasságértékből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni (S20-as sír, 162,44 cm), de a csontok méretei és adatai azt sugallják, hogy a nőknél a jelenkori adatokhoz viszonyítva kisebb eltérést tapasztalhatunk (164 cm körül, KSH-2018).

A kóros elváltozások közül elsősorban a gerincet érintő problémák (Schmorl-hernia, spondylo-discitis) jelentek meg, illetve az állcsontokon és a fogakon fordultak elő léziók (caries, illetve ciszta). Egy esetben gyógyult törést sikerült felfedezni egy felnőtt férfi combcsontján. A szórványosan előforduló ízületi elváltozások fizikai megterhelésről tesznek tanúbizonyságot. Az egészségi állapot ezek alapján átlagosnak ítélnélhető, az egyének szájpatológiai státusza a csontok alapján kicsit rosszabbnak mutatkozott. Fertőző betegségekre utaló jeleket nem lehetett felfedezni a csontokon.

Az alábbiakban síronként, illetve vázanként értékelem a feldolgozott anyagot, ahol kitérek a morfológiai nem, az életkor, az anatómiai variációk, a fogazati státusz, a kóros elváltozások és a metrikus adatok elemzésére is.

S13 váz, erőteljes férfi (23–40 éves, adultus) közel teljes váza,

1–6 éves gyerek néhány vázcsont töredéke
ltsz.: 2020.1.1. (17–18. század)

A csontváz megtartottsági állapota elég töredékes, vizsgálhatók a koponya töredékei közül a következő csontok: mandibula, frontale, parietale és temporale. A vázcsontok közül mérhető a 2 db femur, illetve megvannak a következő csontok töredékei: clavicula, scapula, ulna, vertebra, coxae, humerus töredékek, kézközépcsontok, illetve 5 db fog is értékelhető volt.

A koponya rossz állapota miatt annak morfológiai jellegei szabályszerűen nem voltak megítélhetőek. A csontváz neme főleg a koponya nemi jellegei alapján férfi. Elhalálozási életkorát tekintve mindenképpen felnőtt, de a varratok elcsontosodása nem indult meg (23–40 éves, adultus). Igen erőteljes csontozatú. A meglévő fogak abrasioja AS1 fokozatú átlagosan. A fogazatot mintegy 4 db fog képviselte, melyek együttes abrasioja AS1 fokozatú. A kóros elváltozások közül caries azonosítható

a következő fogakon: jobb alsó M2, bal alsó P1, jobb felső P1. Megjegyzendő, hogy egy 1-6 éves gyermek néhány vázcsonttöredéke is megtalálható a sírban. A csontváz metrikus értékei: femur M1/s-450 mm, femur M1/d-458 mm. Az egyén számított testmagassága: 168,89 cm.

S19 váz, 30–60 éves (adultus, maturus) korú férfi ép hosszúcsontjai

ltsz.: 2020.1.2. (17–18. század)

Ép, jó megtartottsági állapotú, mérhető vázcsontokat figyelhetünk meg, azonban a váz jelentős része és a koponya is hiányzik. A következő csontokat lehetett megvizsgálni az antropológiai elemzés során: 2 femur, 2 tibia, 2 fibula (ezek mérhetőek is). A csontok falvastagsága igen erőteljes. Az egyén *neme* a meglévő vázcsontok jellegei alapján férfi, ezt alátámasztják a csontok nagy dimenziói és az általános robuszticitásuk. *Elhalálási életkora* a femur alapján 30-60 évesre (adultus-maturus) becsülhető. *Traumás eredetű kóros elváltozás* figyelhető meg a bal femur felső harmadában, itt súlyos, de gyógyult törés azonosítható (1. kép). A csontváz metrikus értékei: femur M1/s-427 mm, femur M1/d-447 mm, tibia M1/s-352 mm, tibia M1/d-350 mm, fibula M1/s-352 mm, fibula M1/d-353 mm. Az egyén számított testmagassága: 163,67 cm.

nem összes csontja megvan, a koponyaalap és az os occipitale viszont eléggé töredékes. *A koponya morfológiai jellegei* a következőkben foglalhatók össze: az orbita alakja kerek, az orr széles, az apertura piriformis alakja anthropin. A spina nasalis anterior kifejezettsége 4-es stádiumú, alveolaris prognathia kifejezettsége kicsi. A koponya norma occipitalisban ház alakúnak ítéhető. A nyakszirt íve planoccipital, a homlok ívelt. A fossa canina kifejezettsége sekély.

Az egyén *neme* a medence jellegei alapján egyértelműen nőnek ítéhető. *Az elhalálási életkora* a symphysis és a koponyavarratok alapján 63–72 évesre (senilis) becsülhető.

A 13 fog abrúziója AM fokozatú, több fogon erőteljes fogkölerakódás figyelhető meg. *Kóros elváltozások* közül több csigolyán Schmorl-hernia, illetve spondylodiscitis jelentkezett. A koponya metrikus adatai és index értékei a következők: M8-130 mm, M9-94 mm, M10-110 mm, M11-112 mm, M20-107 mm, M43-99 mm, M45-116 mm, M48-63 mm, M51-40 mm, M52-34 mm, M54-25 mm, M55-41 mm, M65-110 mm, M69-27 mm, M70-60 mm, M71-29 mm, M20:M8-82,31; M9:M8-72,31; M52:M51-85; M54:M55-60,98. A vázcsontok metrikus értékei a következők: humerus M1/d-315 mm, femur M1/s-428, femur M1/d-438 mm, ulna M1/s-243 mm. Az egyén számított testmagassága: 162,44 cm.

1. kép. Gyógyult törés a bal combcsonton (30–60 éves, adultus-maturus férfi, S19 váz)
Fig. 1. Healed fracture on the left femur of skeleton S19 (male, aged 30-60 years, adultus-maturus)

S20 váz, 63-72 éves (senilis) korú nő viszonylag ép csontváza

ltsz.: 2020.1.3. (17–18. század)

Megtartottságát tekintve a csontváz viszonylag épnek tekinthető, a koponya nagy része is mérhető. A következő csontokat lehetett az elemzés során megvizsgálni: 2 humerus, 2 tibia, 24 vertebrae (csigolyák), 2 scapula, 2 patella, 2 ulna, 2 humerus, bordák, 2 clavicula, sternum, sacrum, 1 coxae, lábtő és lábközépcsontok, illetve 13 db fog is elemezhető volt. A koponya csak-

S24 váz, 0 éves (infans I) újszülött csontjai

ltsz.: 2020.1.4. (17–18. század)

A csontváz egésze viszonylag jó megtartottsági állapottal bír, de a koponya hiányzik. Megtalálható 2 femur, 2 tibia, 2 coxae, 1 ulna, 1 radius, csigolya és bordatöredékek, lábtő- és lábközépcsontok, illetve ujjpercek. A hosszúcsontok mérete alapján a csontváz egyértelműen újszülöttől származik. *Neme* így nem határozható meg. *Anatómiai variációk és kóros elváltozások* nem voltak megfigyelhetők a csontváz egészén.

S25 váz, 35–55 éves (*maturus, senilis*) férfi részben töredékes váza, koponya hiányzik
ltsz.: 2020.1.5. (17–18. század)

A csontváz igen töredékesnek ítéhető, a hosszúcsontokon égetés nyomai láthatók. Vizsgálható 2 tibia, 1 femur, 1 humerus, sacrum, 1 ulna, 1 radius, vertebrae illetve bordatöredékek, 1 scapula, 1 coxae töredék, a koponya teljes egészében hiányzik. A femur állapota alapján az egyén *elhalálási életkora* 35–55 évesre becsülhető, *nemét* a postcranialis váz alapján férfinek lehet meghatározni. *Anatómiai variációk és kóros elváltozások* nem voltak megfigyelhetők. A vázcsontok metrikus értékei: tibia M1/s-358. Az egyén számított testmagassága: 165,22 cm.

S27 váz, 23-x (*adultus, maturus, senilis*) korú nő (?) nagyon töredékes váza
ltsz.: 2020.1.6. (17–18. század)

A csontváz igen hiányos, *megtartottsági állapota* igen rossz. Kizárólag a medence töredékek vizsgálhatók. A csontokon égési tünetek láthatók. A medence acetabulum ill. facies lunatum ízületi felszíne ítéhető meg, majdnem a teljes postcranialis váz és a koponya hiányzik. *Neme* a medence alapján nőnek tűnik, de ez kérdéses. *Elhalálási életkora* 23-x évesre (*adultus*) becsülhető.

S28 váz, 23–55 (*adultus, maturus*) korú nő (?) nagyon hiányos váza
ltsz.: 2020.1.7. (17–18. század)

A *megtartottsági állapot* nagyon töredékesnek ítéhető, a koponya teljes egészében hiányzik. A postcranialis vázból vizsgálható 1 ulna, 1 humerus, 1 femurfej, 3 ujjperctöredék, illetve láb-töcsontok. Az egyén *neme* valószínűsíthetően nő, de ez vitatott. A femurfej szerkezete alapján az *elhalálási életkora* 23–55 éves (*adultus*) korúnak határozható meg.

S31 váz, 23-x (*adultus, maturus, senilis*) korú nő (?) erősen hiányos csontváza
ltsz.: 2020.1.8. (15–16. század)

A csontváz *megtartottsági állapota* igen rossz. A koponya hiányzik. Vizsgálható 2 tibia, 2 patella, 2 femur töredék, 1 talus, 2 fibula, a többi vázcsont és a koponya teljes egészében hiányzik.

Neme a csontok alapján nőnek tűnik, de ez ilyen kevés információból nem ítéhető meg egyértelműen. *Életkorát* tekintve 23-x éves (*adultus, maturus, senilis*), pontosabb becslést a csontok száma nem tesz lehetővé. A csontváz metrikus értékei a következők: tibia M1/s-340 mm, tibia M1/d-338 mm. Az egyén számított testmagassága: 158,87 cm.

2. kép. Fogszuvasodás a bal alsó M1 és M2 fogakon a mandibulában
 (14–15 éves, juvenis korú férfi, S32 sír)

Fig. 2. Caries on the lower left M1 and M2 teeth in the mandible of skeleton S32
 (male, aged 14–15 years, juvenis)

S32 váz, 14–15 (juvenis) korú férfi (?) váza
ltsz.: 2020.1.9. (15–16. század)

Fiatal fiú hiányos váza és koponyája, *megtartottsága* közepesnek mondható. Vizsgálható 2 humerus+2 epiphysis, 2 scapula, 14 db csigolya (vertebrae), bordák, 2 clavicula, 1 temporale, 1 parietale, 2 zygomaticum, 2 nasale, valamint 14 db fog.

Az egyén *életkora* 14–15 évre tehető a fogazat és a hosszúcsontok diaphysis-hossza, illetve a vázcsontok elcsontosodási üteme alapján. *Neme* a vizsgálható nemi jelek alapján férfi (?). A *fogak* abrasioja AS1 stádiumú. Caries figyelhető meg a bal alsó M1 és M2 fogakon (2. kép).

S33 váz, 18–20 (juvenis) korú erőteljes férfi váza
ltsz.: 2020.1.10. (15–16. század)

Fiatal férfi kissé hiányos és töredékes váza és koponyája is vizsgálható. A csontváz *megtartottsági állapota* közepesnek számít. Igen erőteljes, nagy dimenziójú férfiről van szó. A koponya eléggé töredékes, a vázcsontok egy része ép, másik része töredékes, de nem mérhető. Az egyén következő csontjait lehetett megvizsgálni: 2 tibia, 2 femur, 2 ulna, 1 radius, 2 fibula, 1 humerus, sacrum, 2 coxae, 2 clavicula, 1 sternum, bordatöredékek, calcaneus, lábujjpercek, 1 frontale, 2 parietale, 2 maxilla, 1 mandibula, valamint 32 db fog is megőrződött. Az egyén *neme* a vázcsontok méretei és a koponya jellegei alapján férfi. *Elhalálási életkorát* az epiphysisek elcsontosodási üteme alapján 18–20 évre lehet becsülni. Az összes maradó *fog* vizsgálható, melynek felszíne az életkornak megfelelően egyáltalán nem kopott.

S34 váz, 23-x korú kérdéses nemű egyén néhány csonttöredéke,

illetve 1–3 éves egyén bordája

ltsz.: 2020.1.11. (15–16. század)

Megtartottságát tekintve egy igen hiányos és töredékes vázról van szó, csupán 17 db felnőtthez tartozó csonttöredék elemezhető. Ezek között a következő csonttöredékeket találjuk: humerus, lábujjpercek és lábtöcsontok. Ugyanebben a sírban egy 1–3 éves gyermek bordája is megfigyelhető.

A felnőtt egyén *elhalálási életkora* 23-x (ennyi csont alapján pontosabb becslés nem lehetséges, és a *neme* sem határozható meg), a gyermeké 1–3 év közötti. Egyéb jellemzők nem voltak vizsgálhatók a sírból.

S35 váz, 8–9 éves gyerek

ltsz.: 2020.1.12. (15–16. század)

Egy 8-9 éves gyerek következő vázcsontjai vizsgálhatók: hosszúcsont epiphysisek, 1 femur, 1 tibia, 1 coxae, a koponya pedig teljes egészében hiányzik. Az *elhalálási életkor* a hosszúcsontok diaphysis-hossza alapján 8–9 évre becsülhető, *neme* nem állapítható meg.

Szórványban fellelt értékelhető koponyák

S5 beásás, 1. egyén: 40–60 éves, matusus korú férfi koponyája

ltsz.: 2020.1.13. (szórvány)

Azonosítható egy felnőtt férfi koponyája, mely viszonylag ép és mérhető (3. kép). A vázcsontokról

3. kép. 40–60 éves, matusus korú férfi koponyája (S5 beásás, 1. egyén)
Fig. 3. Skull of male aged 40–60 years, matusus (entrenching S5, skeleton 1)

4. kép. Súlyos fogcisztták a maxillában (40–60 éves, maturus korú férfi, S5 beásás, 1. egyén)

Fig. 4. Serious cysts in the maxilla of skeleton 1, entrenching S5 (male, aged 40–60 years, maturus)

és a csigolyákról nem dönthető el, hogy melyik egyénhez tartoznak. A koponya körvonala norma verticalisban ovoid, norma occipitalisban bomba alakú. Az orbita szögletes. Az apertura piriformis kifejezettsége anthropin. A spina nasalis anterior kifejezettsége 3-as stádiumú. Alveolaris prognathia kissé megfigyelhető. Torus palatinus, torus maxillaris, illetve torus mandibularis nem figyelhető meg. A homlok ívelt, a nyakszirt íve planoccipital típusú. A fossa canina kifejezettsége mély. Az egyén életkorát a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 40–60 évesre becsültem. Az egyén neme a koponya morfológiai jellegei alapján férfi.

A fogak abrasioja AS1 stádiumú. A koponya metrikus adatai a következők: M1-173 mm; M5-113 mm; M9-99 mm; M11-132 mm; M12-114 mm; M17-136 mm; M20-103 mm; M43-108 mm; M45-134 mm; M46-98 mm; M48-66 mm; M51-42 mm; M52-33 mm; M54-26 mm; M55-46 mm; M63-41 mm; 17:1-65,9 mm; 20:1-59,54 mm; 48:45-49,25 mm; 52:51-78,57 mm; 54:55-56,52 mm. Súlyos fogcisztták figyelhetők meg a bal felső nagyörlök fölött a maxillában (4. kép).

S5 beásás, 2. egyén: 23–40 éves, adultus korú nő arc- és agykoponyájá

ltsz.: 2020 1.13. (szórvány)

Felnőtt nő agy- és arckoponyájá. A koponya meg-

tartottsági állapota közepesnek tekinthető. Vizsgálható az agykoponya egy része és az arckoponya, hiányzik a 2 temporale, a koponyaalap és a mandibula. A koponya morfológiai jellegeit a következőkben ismertetem. Az orbita alakja kerek, az orr pedig igen keskeny. Az apertura piriformis alakja anthropin jellegű, míg a spina nasalis anterior fejlettsége 3-as stádiumú. Alveolaris prognathia nem figyelhető meg. A koponya körvonala norma occipitalisban bomba alakú, norma verticalisban ovoid. A homlok ívelt, a nyakszirt íve planoccipital jellegűt mutat. A fossa canina kifejezettsége mélynek ítéhető.

Az egyén életkorát a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 23–40 évesre becsültem, neme pedig nő. A fogak abrasioja AS1 stádiumú.

S6 sír, 23–40 éves, adultus korú férfi koponyájá
ltsz.: 2020 1.14. (szórvány)

Felnőtt férfi koponyájá, megtartottsági állapota jónak mondható (5. kép). Az arckoponya és az agykoponya csontjai is megvannak, így az részben rekonstruálható. Vizsgálható a frontale, parietale, temporale, maxilla, occipitale töredéke és majdnem a teljes arckoponya, míg a mandibula hiányzik. Az orbita alakja kerek, az orr keskeny.

Az apertura piriformis alakja anthropin jellegűt mutat. A spina nasalis anterior fejlettsége 4-es stádiumú. A koponya körvonala norma occipitalisban bomba alakú, míg norma verticalisban ovoid. A homlok ívelt, a nyakszirt íve plan-

5. kép. 23–40 éves, adultus korú férfi koponyájá (S6 sír)
Fig. 5. Skull of male aged 23–40 years, adultus (grave S6)

6. kép. Ciszta a jobb felső M1-es fog felett a maxillában (23–40 éves férfi, S6 sír)
 Fig. 6. Cyst above the right upper M1 tooth in the maxilla of skeleton S6 (male, aged 23–40 years)

occipital. A fossa canina kifejezettsége mélynek ítéltető.

Az egyén *elhalálózási életkorát* a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 23–40 évesre becsültem. A *fogazatból* meglévő 9 db fog abrasioja AS1 stádiumú. *Caries* figyelhető meg a jobb felső 6-os fagon, illetve *fogciszta* ugyanezen fog fölött a maxillában. A koponya metrikus adatai a következők: M9-96 mm; M20-108 mm; M43-112 mm; M46-93 mm; M48-74 mm; M51-38 mm; M52-36 mm; M54-24 mm; M62-56 mm; M63-50 mm; 52:51-94,74.

S7 réteg, 30–45 éves, adultus, maturus korú férfi koponyája

ltsz.: 2020 1.15. (szórvány)

Felnőtt férfi ép *megtartottságú*, mérhető koponyája (7. kép). Az arckoponya és az agykoponya csont-

jai is vizsgálhatóak, csak a mandibula hiányzik. A koponya alakja norma verticalisban pentagonid, norma occipitalisban bomba alakú. Az orbita alakja szögletes, az orr keskeny. Az apertura piriformis bejárata anthropin. A spina nasalis anterior fejlettsége 2-es stádiumú. A homlok ívelt, a nyakszirt íve planoccipital jellegű.

Az egyén *életkorát* a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 30–45 évesre becsültem. A koponya morfológiai jellegei alapján *neme* férfinek ítéltető. A *fogazatból* meglévő 8 db fog abrasioja AS2 stádiumú. A koponya metrikus adatai a következők: M1-182 mm; M5-96 mm; M8-144 mm; M9-98 mm; M10-125 mm; M11-130 mm; M17-157 mm; M20-105 mm; M40-91 mm; M43-106 mm; M45-136 mm; M46-99 mm; M48-66 mm; M51-40 mm; M52-30 mm; M54-25 mm; M55-47 mm; M62-42 mm; M63-45 mm;

7. kép. 30–45 éves, adultus, maturus korú férfi koponyája (S7 réteg)
 Fig. 7. Skull of male aged 30–45 years, adultus, maturus (layer S7)

8:1-79,12; 17:8-91,71; 20:8-72,92; 20:1-57,69; 9:8-68,06; 48:45-48,53; 52:51-75; 54:55-53,19.

S14 sír, 30–40 éves, adultus korú nő koponyája
ltsz.: 2020.1.17. (szórvány)

Felnőtt nő mérhető koponyája mandibulával (9. kép). Az arckoponya és az agykoponya csontjai is megvannak, így jó megtartottságban a teljes koponya vizsgálható. *A koponya morfológiai jellegei:* A koponyán a szemüreg kerek, az orr keskeny. Az apertura piriformis bejárata anthropin alakot mutat, míg a spina nasalis anterior fejlettsége 2-es stádiumú. A homlok íve meredek, a nyakszirt íve planoccipital típusú. A fossa canina kifejezettsége mély.

Az egyén *elhalálzási életkorát* a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 30–40 évesre becsültem. A koponya morfológiai jellege alapján női *nemű*. A meglévő 28 db *fog* abráziója AS1 stádiumú. Anatómiai variációként a Paccioni-féle granulációk figyelhetők meg a falcsont belső felszínén. *A koponya metrikus adatai* a következők: M8-142 mm; M9-95 mm; M17-107 mm; M48-68 mm; M51-33 mm; M52-31 mm; M54-20 mm; M55-47 mm; M62-45 mm; M63-37 mm; M69-31 mm; M70-59 mm; M71-32 mm; 17:8-112,63 mm; 52:51-93,94 mm; 54:55-42,55 mm.

S15 réteg, 40–60 éves, matusus korú férfi koponyája

ltsz.: 2020.1.16. (szórvány)

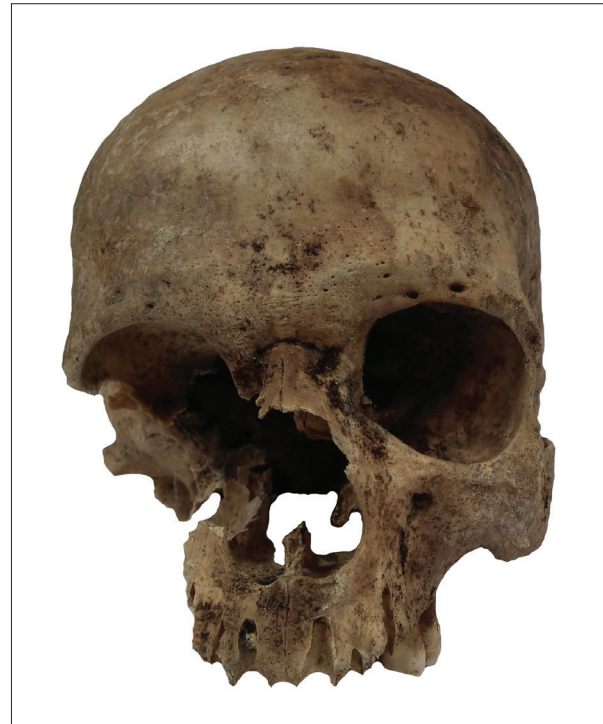
Felnőtt férfi jó *megtartottságú* koponyája (8. kép). Az arckoponya és az agykoponya csontjai is vizsgálhatók, csak a mandibula hiányzik. A koponya alakja norma verticalisban kerek, norma occipitalisban pedig ház alakú. Az orbita alakja kerek, az orr szélesnek mondható. Az apertura piriformis bejárata anthropin alakot mutat, míg a spina nasalis anterior fejlettsége 3-as stádiumú. Alveoláris prognathia kis mértékben mutatható ki. A homlok ívelt, a nyakszirt íve planoccipital jellegű. A fossa canina kifejezettsége mélynek ítélnélhető.

Az egyén *életkorát* a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 40–60 évesre becsültem. A koponya *morfológiai jellege* alapján férfi. A meglévő *fogak* abráziója AS2 stádiumú. *A koponya metrikus adatai* a következők: M1-182 mm; M8-137 mm; M9-98 mm; M10-120 mm; M12-114 mm; M20-105 mm; M43-106 mm; M48-64 mm; M51-40 mm; M52-31 mm; M54-27 mm; M55-46 mm; M63-33 mm; 8:1-53,85 mm; 17:1-62,64 mm; 20:8-76,64 mm; 20:1-57,69 mm; 9:8-71,53; 52:51-77,50; 54:55-58,70.

8. kép. 30–40 éves, adultus korú nő koponyája (S14 sír)

Fig. 9. Skull of female aged 30–40 years, adultus (grave 14)

9. kép. 40–60 éves, matusus korú férfi koponyája (S15 sírkomplexum)

Fig. 8. Skull of male aged 40–60, matusus (grave complex S15)

10. kép. 40–60 éves, maturus korú férfi koponyája (S22 sír)
Fig. 10. Skull of male aged 40–60, maturus (grave S22)

S22 sír, 40–60 éves, maturus korú férfi koponyája
ltsz.: 2020.1.18. (szórvány)

Felnőtt férfi viszonylag ép, mérhető koponyája, hiányzik a nyakszirtcsont, a koponyaalap és a mandibula. Az arckoponya és az agykoponya csontjai is megvannak (10. kép).

A koponya morfológiai jellegei: A koponya körvonalára norma verticalisban ovoid. Az orr széles. Az apertura piriformis bejárata anthropin jellegű, míg a spina nasalis anterior kifejezettsége 3-as stádiumú. Az alveolaris prognathia kis mértékben megfigyelhető. A homlok ívelt, a fossa canina pedig sekély.

Az egyén *életkorát* a koponyavarratok elcsontosodási üteme alapján 40–60 évesre becsültem. A koponya morfológiai jellege alapján *neme* férfinak ítéltető. A meglévő *fogak* abrázioja AS1 stádiumú. *A koponya metrikus adatai* a következők: M8-140 mm; M9-100 mm; M43-110; M51-43 mm; M52-33 mm; M54-24 mm; M55-53 mm; M63-40 mm; 9:8-71,43 mm; 52:51-76,74 mm; 54:55-45,28 mm.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom Szörényi Gábor Andrásnak, a Herman Ottó Múzeum régészeti igazgatóhelyettesének, aki az avasi református templom embertani anyagát vizsgálatra rendelkezésemre bocsátotta.

IRODALOM

ACSÁDI, György – NEMESKÉRI, János
1970 *History of Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- ALEKSZEJEV, Valerij P. – DEBEC, Grigorij F.
1964 *Kraniometria. Metodika antropologicseskikh issledovanii*. Izd. Nauka, Moszkva.
- AUFDERHEIDE, Arthur C. – RODRIGUEZ-MARTÍN, Conrado
1998 *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ÉRY Kinga – KRALOVÁNSZKY Alán – NEMESKÉRI János
1963 Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja [A representative reconstruction of historic populations]. *Anthropológiai Közlemények*, 7. 41–90.
- FEREMBACH, Denise – SCHWIDETZKY, Ilse – STLOUKAL, Milan
1979 Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo*, 30. 1–32.
- IŞCAN, M. Yasar – LOTH, Susan R. – WRIGHT, Ronald K.
1984 Age estimation from the rib by phase analysis: White Males. *Journal of Forensic Sciences*, 29. 1094–1104.
- 1985 Age estimation from the rib by phase analysis: White Females. *Journal of Forensic Sciences*, 30. 853–863.
- JOHNSTON, Francis E.
1961 Sequence of Epiphyseal Union in a Prehistoric Kentucky Population from Indian Knoll. *Human Biology*, 33. 66–81.
- KSH
2018 Egészségi állapot és egészségmagatartás. *Statisztikai Tükör*, 2018. július 23.
- MARTIN, Rudolf – SALLER, Karl
1957 *Lehrbuch der Anthropologie I–II*. Fischer Verlag, Stuttgart.
- MEINDL, Richard S. – LOVEJOY, C. Owen
1985 Ectocranial suture closure: A revised method

- for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology*, 67. 51–63.
- MILES, A. E. W.
1963 The dentition in the assessment of individual age in skeletal material. In BROTHWELL, Don Reginald (ed.): *Dental Anthropology*, Oxford. 191–209.
- NEMESKÉRI, János – HARSÁNYI, László – ACSÁDI, György
1960 Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger*, 24. 70–95.
- ORTNER, Donald J.
2003 *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Academic Press, Amsterdam–Tokyo.
- PERIZONIUS, Wladimir Rutger Karel
1981 Diachronic Dental Research on Human Skeletal Remains Excavated in the Netherlands. I. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 31. 369–413.
- SJØVOLD, Torsten
1975 Tables of the Combined Method for Determination of Age at Death Given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. *Anthropologiai Közlemények*, 19. 9–22.
- 1990 Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution*, 5. 431–447.
- SCHOUR, Isaac – MASSLER, Maury
1941 The development of the human dentition. *Journal of American Dental Association*, 28. 1153–1160.
- STLOUKAL, Milan – HANÁKOVÁ, Hana
1978 Die Länge der Langknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo*, 29. 53–69.
- TODD, T. Wingate
1920 Age changes in the pubis bone: I. The male white pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 3. 285–334.
- UBELAKER, Douglas H.
1989 *Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation*. Taraxacum, Washington.

**REPORT ON THE ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS
OF MEDIEVAL (15–16TH CENTURIES) AND EARLY MODERN
(17–18TH CENTURIES) SKELETAL FINDS
EXCAVATED FROM THE REFORMED CHURCH SITE IN AVAS**

Keywords: reformed church in Avas, anthropological analysis, Middle Ages (15–16th centuries), early modern period (17–18th centuries)

Present study summarizes the anthropological analysis of the skeletal burials of the reformed church site in Avas (15th–16th and 17th–18th centuries, respectively). The official name of the site is Miskolc-Avasi Református Templom (ID: 16702). 13 skeletons were identified in order, additionally, 7 skulls were also analysed obtained from the scatter finds. The relative robustness of the individuals can be significant. The calculated height values for men were below the average of modern Hungarians by approx. 10 cm. In women, a single height value indicated that the difference was presumably smaller as compared with current data. Among the pathological lesions, mainly spinal problems (Schmorl's hernia, spondylodiscitis) were observed. A healed fracture could also be identified in a man's femur. Joint lesions appeared presumably due to physical exertion. The health status can be considered to average. The oral pathological condition of the community was slightly worse based on lesions (caries and cyst) on the jaw bones and teeth. No signs of infectious disease were detected. [translated by the author]

István János